

ПСИХІЧНИЙ РОЗВИТОК ДИТИНИ У ДОСЛІДЖЕННЯХ СТЕПАНА БАЛЕЯ

У статті представлено основні поняття та процеси розвитку дитячої психіки у працях українського та польського педагога Степана Балея. З'ясовано основні погляди та дослідження С. Балея на психіку дитячого віку та її складові. Наведено основні етапи періодизації психічного розвитку дитини, а саме: період немовляти, дитинства та дозрівання. Подано характеристику, ознаки та часові межі кожного з періодів розвитку дитячої психіки та їхній поділ на фази відповідно до наукових праць С. Балея.

Ключові слова: дитина, виховання, психічний розвиток дитини, вікова періодизація розвитку, період та фаза психічного розвитку.

Постановка проблеми. Оскільки сучасному суспільству потрібна розумна, фізично та психічно здорова людина, тому значна увага приділяється процесу її виховання. Права дітей оберігають багато законів, які спрямовують цей процес у правильному напрямі. Праці багатьох педагогів, які протягом століть досліджували оптимальні шляхи та методи виховання дітей, допомагають у цьому процесі. Виховання починається з дитячого віку, коли дитину віддають до дошкільного навчального закладу, і закінчується тоді, коли вона стає повноцінним членом суспільства та здобуває певну кваліфікацію.

Психічний аспект виховання дитини є одним з найважливіших, тому що без нього неможливий повноцінний розвиток двох інших – розумового та фізичного виховання. Дослідження змісту та методів психічного розвитку дитини є одним із головних завдань сучасного суспільства, оскільки від них залежить майбутнє не лише однієї особи, а й суспільства загалом. Тому, вивчення досвіду провідних вчених у цій галузі дасть змогу запровадити кращі ідеї у практику виховання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове зацікавлення проблемами розвитку дитячої психіки на теренах України почалося ще на початку ХХ століття. У результаті цього з'явилося багато науковців, які займаються дослідженням даної тематики – Павелків Р. В., Цигипало О. П., Квас О. В., Дуткевич Т. В., Балл Г. О., Максименко С. Д., Татенко В. О., Скрипченко О. В. Проте основоположником згаданої галузі науки вважають українсько-польського вченого, педагога Степана Балея. Завдяки своїм дослідженням та опублікованим працям він став одним із перших на території України, хто почав досліджувати та розвивати педагогічну психологію – "Психологія віку дозрівання" 1932, "Психологія виховання в нарисі" 1938, "Нарис психології в зв'язку з розвитком психіки дитини", 1935. Впорядкував наукову спадщину Степана Балея професор М. Верніков, який видав два томи, із запланованих п'яти, перекладених праць Степана Балея.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасних українських вчених часто цікавить дослідження змісту та методів психічного розвитку дитини. Проте все ще недостатньо дослідженими та опрацьованими є матеріали видатних науковців-попередників, які внесли чимало у розвиток цієї науки. Одним із таких науковців можна вважати українсько-польського вченого Степана Балея.

Метою цієї статті є розкриття основних поглядів та ідей Степана Балея щодо психічного розвитку дитини, окреслення періодизації психічного розвитку дитини відповідно до праць вченого.

Виклад основного матеріалу. Дитяча психологія та виховання дітей були одними із центральних тем вченого педагога, психолога, філософа Степана Балея. Наукові праці вченого присвячені таким галузям психології: педагогічна психологія, психологія розвитку, розвиток особистості, суспільна психологія тощо.

Серед найвизначніших праць вченого можна назвати такі: "Зарис психології у зв'язку з розвитком психіки дитини", "Психологія виховача в зарисі", "Особистість", "Педагогічна психологія в нарисах. Характерологія і типологія дітей та молоді", "Психологія віку дозрівання". С. Балею виділив педагогічну психологію в окрему науку зі своїм предметом, об'єктом, метою, завданням та методами дослідження. Вчений стверджував, що мета психології – досліджувати психічні явища, охарактеризувати їх та класифікувати.

Дослідник порівнював психологію з наукою про душу (якщо під душею будемо розуміти сукупність психічних явищ). Психічне життя особи перебуває в певному зв'язку з його фізичним тілом. Вчений стверджував: "... наше тіло відіграє роль посередника поміж оточенням, в якому воно знаходиться та нашою психікою" [1: 19].

Для того, щоб людина почула звук, потрібно, щоб виконалися певні закони фізики, тобто, щоб звукова хвиля дійшла до вуха, яке є частиною людського тіла, і тоді вже здійснила певне подразнення психіки. Отже, у цій ситуації вухо, як орган людського тіла, є посередником між психікою та

навколишнім середовищем. За допомогою нашого тіла ми отримуємо певну інформацію з навколишнього світу, яка і впливає певним чином на психіку. С. Балеї стверджує, що таке посередництво має подвійний характер. З одного боку, навколишнє середовище діє на організм людини, а той, своєю чергою і на психіку, і з іншого боку психіка може впливати на навколишнє середовище. Такі реакції, на думку вченого, можуть бути як автоматичними, так і навмисними.

Багато вчених вважають С. Балея одним із основоположників педагогічної психології у світі. На теренах України та Польщі він був першим, хто почав досліджувати та розвивати цю науку. Центральне питання педагогічної психології С. Балеї сформував так: "...що становить істотне виховання з точки зору психології? Чи процес виховання, який розглядається з точки зору психології, є завжди тим самим явищем, чи його характер змінюється в залежності від випадку?" [2: 31].

С. Балеї вважає, що процес виховання дитини охоплює розвиток, навчання, педагогічний процес. Дитина постає однією із центральних тем дослідження у науковій спадщині вченого. С. Балеї зазначає, що дослідження розвитку психіки дітей є ефективним лише тоді, коли порівнюємо те, що там діється з устроєм психіки дорослої людини. "Зрештою та остання є нам відомою" [1: 31].

Вчений наголошує, що психічне життя дитини, особливо на ранніх її етапах є для нас загадкою, предметом припущень та домислів. Дивлячись на малу дитину можемо трактувати, що це доросла людина, тільки в іншому вигляді, проте, за словами С. Балея, вона відрізняється не тільки розмірами, а й слабше розвинутими психічними диспозиціями, ніж у дорослої людини. Також неправильно було б стверджувати, що розвиток дитини полягає лише у зміцненні психіки з роками.

Степан Балеї пише, що "різні явища, які ми можемо бачити в дитини є не лише слабшими ніж в дорослої людини, вони також є якісно різними" [1: 318]. Вчений наводить той факт, що з фізичного погляду, дитина відрізняється від дорослої людини лише малим зростом. Подібно і в психіці дитини, під час розвитку певні психічні феномени зникають або їхні появи слабшають, а на їхньому місці з'являються повністю нові.

Психічний розвиток людини поділяється на певні періоди, які своєю чергою, поділяються на фази. Найперший великий період – період дитинства. Проте, вчений зазначає, що не легко охарактеризувати цей період роками, тому що не в усіх людей період дитинства добігає кінця у той самий рік. Зазвичай така межа становить 12 – 13-й рік життя.

Дитина, яка щойно народилася порівняно із новонародженими дітьми тварин, є цілком безпомічна. Проте вона постійно рухається. С. Балеї стверджує, що ці рухи не мають жодної видимої цілі, дитина таким способом хоче вивільнити накопичену енергію. У новонародженій дитини є слабка реакція на дотик та біль. Відчуття холоду, голоду, фізичної незручності новонароджена дитина виражає у формі крику, оскільки, відповідно до тверджень Балея, дитина вміє плакати лише після двох місяців життя. Помалу дитина вчиться реагувати у властивий спосіб на різні явища та опановувати зовнішній світ. Найперше немовля починає реагувати на голосові явища, лише після чотирьох місяців життя дитина починає реагувати на явища, які вона побачила, оскільки до цього немовля ще не може зафіксувати погляду на одному, певному предметі. На п'ятому місяці життя немовля вже може брати руками певну річ. У другій половині першого року життя немовля вже починає робити певні маніпуляції з предметами, оглядати їх, торкатися тощо. Таким способом вона пізнає їхні властивості. Через певний час немовля починає оперувати тими предметами як знаряддями.

Конструювати або будувати щось, за словами С. Балея, дитина вже здатна на другому році свого життя. Всі рухи немовляти педагог називає спонтанними або імпульсивними. Цільові ж рухи дитина проявляє тоді, коли вже може реагувати на якийсь конкретний предмет.

З періоду дитинства С. Балеї виокремлює фазу або вік немовляти, яка триває протягом першого року життя. Решту частину періоду дитинства вчений ділить на фази. Однією з таких фаз є вік першого дитинства, або раннього, який слідує відразу за віком немовляти. Триває ця фаза до кінця третього року життя дитини. Це період, коли дитина вчиться говорити. Вчений зазначає, що під кінець цієї фази нерідко з'являються ознаки непокори у дитини.

Наступною фазою, після першого дитинства, є фаза другого дитинства, яка триває до шостого або сьомого року життя людини. Для цього періоду дитинства характерним є єдність світу реального із світом фантазій. У цій фазі діти часто не відрізняють реальні події від не реальних, як наприклад в байках чи казках, сильно переживаючи видумані події. Як зазначає Балеї: "... це є так званий магічний погляд на світ" [1: 319].

Під час фази третього дитинства дитина сприймає світ більш реалістично порівняно з другим дитинством. Тут дитина старається пізнати його таким, яким він є, а світ казки та байки її вже не цікавить. Дитини починає усвідомлювати технічні та природні речі. Балеї називає цей період життя фазою реалізму. Діти у цій фазі сприйнятливі до пізнання реальності, а отже і сприйнятливі до набуття знань у школі. Вчений зазначає, що у дев'яти-десятилітніх дітей можна зустріти зацікавленість предметами навколишнього світу, проте вона триває короткий період часу. У дитини може проявлятися зацікавленість до колекціонування різних предметів (поштових марок, рослин, комах тощо). С. Балеї

зазначає, що вона вже може детальніше дізнаватися про будову різних предметів, життя тварин та рослин. Для читання такої дитині вже цікаво не байки та казки з фантастичним змістом, а щось реальніше, як наприклад Робінзоада, де людина у природі долає різні труднощі.

У дітей дев'яти-десяти років, а особливо хлопців, які вчаться у школі спостерігається тенденція, коли сильніші та доросліші діти підпорядковують собі слабших. У таких випадках головною рисою є сила і відвага, самостійність, витривалість, спритність, кмітливість. Хлопцям імпонують також практичні знання, які належать до сфери їхніх інтересів, наприклад вміння грати у футбол. Професор Балей зазначає, що ідеалом хлопця цього віку може бути рицар або богатир, проте не у духовному аспекті цього слова. Переважно це богатир певної авантюристичної повісті, детектив, герой. Вчений характеризує також відношення дітей цієї фази до правил. Гра відбувається відповідно до певних норм, які діти добре знають і часто обговорюють. Після фази або віку дитинства приходить вік дозрівання. Для цього віку характерний насамперед розвиток статевих інстинктів. Саме тоді відбуваються не лише фізіологічні а й психічні зміни.

Статевому дозріванню тіла людини відповідає психічне. Статевий інстинкт є вродженим, проте він не проявляється відразу, а лише з плином часу. Як стверджує С. Балей – "виразне пробудження цього інстинкту в психіці людини появляється лише тоді, коли з тілесного боку людина дозріла до виконання завдань, які покладає на нього даний інстинкт" [1: 323]. У дитини цей інстинкт перебуває у стані "утаємнення", оскільки дитина ще повністю не дозріла, проте певні психічні прояви є присутніми. Педагог зазначає, що діти від трьох років вже починають цікавитися питаннями свого походження на світ, а з часом вони починають цікавитися протилежною статтю.

Під час перебігу дозрівання Балей виділяє дві фази:

1. Розквіт або пубертальна фаза. Триває з кінця дитинства до 17 років. Це перехідний період, або, за словами вченого, переломний;

2. Юнацький вік або адолесцентна фаза. Триває від 17-го року життя і до кінця дозрівання.

Балей зазначає, що деякі психологи виділяють ще одну фазу дозрівання – передрозквіту, яка припадає на 12 – 14 рік життя.

Коли дитина перебуває у періоді дозрівання, її увага скеровується на навколишній світ. Дитина не цікавиться сама собою, вона має свої потреби, прагнення, які старається задовольнити. Як стверджує Балей: "Жила дитина діянням, аніж рефлексією" [1: 326].

При переході з дитинства в період дозрівання увага дитини змінюється із зовнішньої на внутрішню. Вона починає цікавитися собою і тими процесами, які відбуваються у ній. Проте, як стверджує Балей, дитина не лише хоче дізнатися більше про свої психічні почуття, а й про свій організм, його функції: "Хотів би він також пізнати і зрозуміти краще функції свого організму, їх значення і ціль" [1: 327].

Дитина під час такого періоду часто попадає під дію різних емоцій, які можуть її змінити. Наприклад, вона може легко від радості перейти до суму, до меланхолії, від захвату до байдужості, від любові до ненависті. Проте Балей зазначає, що не завжди почуття бувають глибокі та щирі.

Діти часто шукають когось, з ким вони можуть бути відверті та щирі у своїх почуттях. Педагог твердить, що вони ще не здатні дати самі собі ради, оскільки добре не розуміють самих себе. Отже, вони шукають собі когось, кому вони б могли довірити свої почуття, той хто буде їх трактувати серйозно. Досить часто вони не довіряють старшим, тому задля цього вони шукають підтримки у ровесників і друзів. Дитина може мати їх багато, проте серед них повинен бути один зі спорідненою душею.

У дівчат часто з'являється явище адорації, тобто певна особа стає для них предметом захоплення, любові та культу. Вчений зазначає, що дитина ідеалізує цю особу і старається у всьому рівнятися на неї, наслідувати її. Важливу роль у цьому процесі займає і фантазія. Діти такого віку охоче мріють і світ казки стає для них зрозумілим. Вони вигадують собі різні ситуації, в яких часто беруть участь. Як стверджує С. Балей, вони часто мріють про богатирські подвиги, подорожі та різноманітні пригоди. Щодо інтелектуальної сфери, темп її розвитку сповільнюється. Дитина може охоче брати участь у дискусіях, наголошуючи на власному становищі.

Юнацька фаза є позитивною. Почуття сумніву, розчарування змінюються почуттями ентузіазму та запалу. Відбувається це завдяки відношенню до світу, яке С. Балей називає як молодіжний ідеалізм. У фазі розквіту переважала опозиція, ізоляція, а в цій фазі можна спостерігати тенденцію до гармонізації власної душі і самого я з довкіллям. У фазі розквіту дитина мріє про безлюдний острів із дикою природою, а у фазі юнацтва вона вже починає усвідомлювати суспільство.

В цьому твердженні вчений не наголошує на тому, що дитині підходить те суспільство, яким воно є. Дитина уявляє собі ідеальне суспільство, в основі якого лежить всезагальна приязнь, структура якого випереджувала б структуру теперішнього, недосконалого суспільства. Молодь уявляє та вивчає різні типи досконалого суспільства, так званої утопії. Дитина стає дорослою людиною лише після проходження певного ланцюгу ланок розвитку психіки. За словами педагога цей ланцюг називається дозріванням. У міру того, як формується нова форма психіки людини, поступається місцем їй попередня – дитяча. Замінюватися вона може повністю або частково. У психіці дитини постійно відбуваються

зміни, які не відбуваються в однаковому темпі у всіх шарах. Стверджують, що існує психологічний закон, який звучить так: "...найдовше зміни відбуваються в тих пластах, структура яких є найбільш заплутана" [3: 337]. Також і психічна структура дитини має тенденцію до частих змін, тобто на місце попередньої форми приходять нові психічні структури.

Період дозрівання є тим періодом, коли дитина починає цікавитися собою. Її увага переноситься із зовнішнього світу на її внутрішній. Вона вже в тому часі починає спостерігати своє власне я. Вчений стверджує, що у цей період психічний стан людини є хитким, почуття і бажання мають невизначений зміст. Часто дитина перебуває в опозиції до дорослих людей, стосовно яких займає позицію, що суперечить практично всьому, що кажуть дорослі. Діти у цей період є також скритими щодо своїх переживань та почуттів, тому батьки і педагоги не є достатньо проінформовані про внутрішні переживання дітей і вихованців, що, у свою чергу, створює певні труднощі. Найважливішим засобом пізнання психічного стану дитини періоду дозрівання є щоденники – "вартість щоденників полягає головне, мабуть, у тому, що ми тут знаходимо думки юнака на підставі спостереження над самим собою, думки щирі, бо тільки для нього самого призначені, і які торкають часто тих власне переживань, які він часто приховує від дорослих" [3: 343].

Висновок. Психічний аспект виховання дитини є одним із найважливіших, тому що без нього неможливий повноцінний розвиток двох інших – розумового та фізичного виховання. Сучасному суспільству потрібна розумна, фізично та психічно здорова людина, тому процесу її виховання приділена значна увага. Протягом всіх періодів в історії, вихованню дитини приділялося багато уваги, оскільки саме від виховання залежала доля певної нації. Проблема виховання також займалися вчені і на території України, а Степан Балей був одним з перших вчених, хто поділив розвиток дитини на певні періоди, які своєю чергою, поділяються на фази. З періоду дитинства Балей виокремлює фазу або вік немовляти, яка триває протягом першого року життя. Решту частину періоду дитинства вчений ділить на фази. Однією з таких фаз є вік першого дитинства, або раннього, який слідує відразу за віком немовляти. Наступною фазою, після першого дитинства є фаза другого дитинства. Ця фаза триває до шостого або сьомого року життя людини. С. Балей називає такий період життя фазою реалізму. Після фази або віку дитинства приходять вік дозрівання. Для цього віку характерний насамперед розвиток статевих інстинктів. У зв'язку із цим, у людині відбуваються не лише фізіологічні зміни, а й психічні. Під час періоду дозрівання увага дитини скерована на навколишній світ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Bałey S. Zarys psychologii w związku z rozwojem psychiki dziecka / Stefan Bałey. – Lwów; Warszawa : Książnica-Atlas, 1935. – 424 s.
2. Bałey S. Psychologia wychowawcza w zarysie / Stefan Bałey. – Lwów – Warszawa : Książnica-Atlas, 1938. – 686 s.
3. Верніков М. М. Академік Степан Балей [збір. пр. : у 5 т. , 2 кн.] / М. М. Верніков. – Львів, 2002. – Т. 1. – С. 316–351.
4. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія : [навч. посіб.] / Дуткевич Т. В. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 424 с.
5. Квас О. В. Дитиноцентризм у науках про виховання : історичний аспект : [монографія] / О. В. Квас. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2011. – 300 с.
6. Павелків Р. В. Дитяча психологія : [навч. посіб.] / Р. В. Павелків, О. П. Цигипало – К. : Академ-видав, 2008. – 432 с.
7. Bałey S. Psychologia wieku dojrzewania / S. Bałey. – [wyd. 2-e] .– Lwów; Warszawa : Książnica-Atlas, 1932. – 262 s.

REFERENCES (TRANSLATED S TRANSLITERATED)

1. Bałey S. Zarys psychologii w związku z rozwojem psychiki dziecka [Psychology of the Child's Mental Development] / Stefan Bałey. – Lwów ; Warszawa : Książnica-Atlas, 1935. – 424 s.
2. Bałey S. Psychologia wychowawcza w zarysie [Aspects of Educational Psychology] / Stefan Bałey. – Lwów – Warszawa: Książnica-Atlas, 1938. – 686 s.
3. Vernikov M. M. Akademik Stepan Bałey [Academician Stepan Bałey] : [zibr. pr. : u 5 t. , 2 kn.] / M. M. Vernikov. – L'viv, 2002. – T. 1. – S. 316–351.
4. Dutkevych T. V. Dytyacha psykholohiya : [navch. posib.] [Child Psychology] / Dutkevych T. V. – K. : Tsentr uchbovoyi literatury, 2012. – 424 s.
5. Kvas O. V. Dytynotsentryzm u nauках pro vykhovannya : istorychnyy aspekt : [monohrafiya] [Child-centrism in the Educational Sciences : the Historical Aspect] / O. V. Kvas. – Drohobych : Redaktsiyno-vydavnychyy viddil Drohobych's'koho derzhavnoho pedagogichnoho universytetu imeni Ivana Franka, 2011. – 300 s.
6. Pavelkiv R. V. Dytyacha psykholohiya [Child Psychology] : [navch. posib.] / R. V. Pavelkiv, O. P. Tsygypalo. – K. : Akadem-vydav, 2008. – 432 s.
7. Bałey S. Psychologia wieku dojrzewania [Psychology of the Pubescence] / S. Bałey. – [wyd. 2 e] .– Lwów; Warszawa : Książnica-Atlas, 1932. – 262 s.

Подоляк М. В. Психическое развитие ребенка в исследованиях Степана Балея.

В статье представлены основные понятия и процессы развития детской психики в трудах украинского и польского педагога Степана Балея. Выяснены основные взгляды и исследования С. Балея на психику детского возраста и ее составляющие. Приведены основные этапы периодизации психического развития ребенка, а именно : период младенца, детства и созревания. Дана характеристика, признаки и временные границы каждого из периодов развития детской психики и их разделение на фазы в соответствии с научными трудами С. Балея.

Ключевые слова: *ребенок, воспитание, психическое развитие ребенка, возрастная периодизация развития, период и фаза психического развития.*

Podoliak M. V. Psychological Development of a Child in the Researches of Stepan Baley.

The article deals with the main problems and aspects of a child mental development in the researches and scientific works by Stepan Baley who was one of the most prominent scientists in Ukraine and Poland. The article presents the information, taken from the scientific works in pedagogy and psychology, written by Stepan Baley in the Polish language during the interwar period. The scientific methods of analysis, synthesis and description were chosen to single out the necessary information and present it in the article. The periodization of children's mental development into three periods and seven phases is presented in the article. The description of main characteristics and features that occur in the child's development during each phase and period is given in the article as well. The main views on educational (pedagogical) psychology and the process of children's psyche development as well as its main problems according to works of Stepan Baley are written in the article. The works by Stepan Baley has a significant scientific value and due to it presents one of the earliest attempts by the scientist in the Eastern Europe to divide the development of the child's psyche into stages according to the age.

Key words: *child, education, psychological development of the child, age periodization of psyche development, period and phase of the psychological development.*